

Az „ismeretlen” Kodály hétköznapijaihoz

1982 — a Kodály-centenárium éve — eszembe idézett két másik, a művelődés-történet egyazon fonalára fűzhető évfordulót. 1702-ben halt meg Misztótfalusi Kis Miklós, akinek éppen itt, Kolozsváron templom és temető is őrizi emlékét. És száz éve lett ebben az esztendőben, hogy Gyomán megkezdte működését a Kner-nyomda. Misztótfalusi, a nagy könyvnyomtató előd küzdelseire — nem véletlenül! — éppen Kodály Zoltán hívta fel Kner Imre figyelmét. A Kodály születésnapjáról év-ről évre megemlékező hű barát, Kner Imre ugyanis 1939-ben kinyomtatta a XVI. századi Kecskeméti Vég Mihály hagyatékában fennmaradt *Zsoltárt* és *Bordalt*, Szabolcsi Bence szöveggondozásában. A két apró kötet, piros, illetve sötétkék bőrkötésben, szürke bőrtokban kellő időben megérkezett Kodályék egykori, Andrassy úti lakására. A következő évben magam is ott láttam az értékes ajándékot. Kodály a maga módján köszönte meg Kner figyelmességét:

Kedves Kner!

1939. december 26.

Igazán elhalmoz. Még egyik küldeményt meg sem köszönhettem, már itt a másik. A *Históriák* nagyon sikerült. [...] bárcsak többet lehetne ebből a közönség elé vinni [...]. A *Psalmus-szöveg* és a *Bordal* apró remek. De akár hiszi, akár nem, nekem valami azzal nem okoz több örömet, ha személyes összefüggése van velem. Elgondolom, még egy kis papír, munka, esetleg az ifjú Mihály legény* közreműködése, s megvan pl. a Misztótfalusi „Mentsége” hozzáférhetetlen egyetlen példányából kiemelve, sokak okulására. Mihály is jó nyomdásznak indult, egy sajtóhibát ugyan mindjárt megláttam, mikor a Mikes-levelet kinyitottam, de a többi nem kerestem, nem volt rá egy arany kítűzve, mint az amszterdami bibliára. De hát sajtóhibákon keresztül vezet a tövises út, a magas hegyre. Sok karácsonyi és újesztendei jókívánsággal

Kodály Zoltán

[*Kner Imre fia.]

Miről is volt szó? Misztótfalusi Kis Miklós *Mentség* című nevezetes művének eredeti példányát csak a Nemzeti Múzeumban láthatta, már aki láthatta. Kner Imre vállalta betűhű újrakiadását. A legnehezebb időkben, 1940-ben öntetett hozzá az eredetivel megegyező betűket, s kinyomtatta teljesen hiteles mását az európai könyvnyomtatás 500. évfordulójára. Eközben katonai behívót kapott, s a hídőrségen, gátoldalakon, pihenő órái idején javígtatta a fénymásolatok oldalait.

1940 szeptemberében Kodály újra köszönőlevelet írt:

[...] valóban szebben nem ülhették volna meg az 500-as évfordulót, forma és tartalom tekintetében egyaránt remekül illik. Méltó a mintához, az utód szerető figyelme a nagy óshöz [...]. Szíves üdvözléssel Kodály Zoltán.

Kner Imre meg is köszönte Kodály ösztönzését:

Kedves Tanár Úr! Mégegyszer nagyon halásan köszönöm Tanár úrnak azt, hogy a *Mentségre* felhívta figyelmemet. Régen tudtam a *Mentségről*, de hogy ez a könyv ennyire érdekes és aktuális, sőt ennyire fontos, azt nem tudtam, s ezért nagyon örülök, nemcsak annak, hogy vállaltam a fáradságot vele, hanem annak a sok vigasznak és tanulságnak, amit belőle merítettem [...]

A közbeeső Kodály-levél elveszett; csak Kner Imre válaszát közölhetjük:

Kedves Tanár Úr!

Szerénytelenség volna, ha magamat Misztótfalusi Kis Miklóshoz akarnám hasonlítani, de mégis sok vonatkozásban közösnek érzem vele a magam sorsát. Mindenestre az istenadta nagy tehetségén kívül is van egy igen lényeges különbség

közöttünk és Kis Miklós között, éspedig az, hogy mi nem külföldről jöttünk haza, hanem az itteni viszonyok között tanultunk és dolgoztunk mindig. [...] Nagyon jól tudjuk, az igazi feladat az volna, megsemmisíteni a tömegtermékeket és milliókra hatni szép nyomtatványokkal. [...] Rádióelőadásomban beszéltem erről [...], hogy a jövő mit rejt magában, azt nem tudhatjuk, — mi nem cocceanusok vagyunk, hanem zsidók, lehet, hogy a történelem vastalpu kereké keresztülgázol rajtunk. De mégis a legnehezebb, legfájdalmasabb az az érzés, amit a Tanár úr azzal fejez ki, hogy „hiszen én ide nem kellettem!”. Ez az érzés lerontja mindazt az öntudatot [...], amit a legjobbak által elismert munka eredménye adott, de csak akkor, ha az ember nem tudja megőrizni a hitét abban, amiben eddig hitt. Most még mindig úgy érzem, hogy sok minden történhet velem, s nem tudhatom, hogy ezt a „sok mindent” miképpen bírom majd elviselni. De azt hiszem, sohasem fogom revízió alá venni nézeteimet, sohasem fogom azt hinni, hogy másként kellett volna bármit is tennem, mint ahogyan tettem, s hogy mindaz, amit elérni szerettem volna, értéktelen.

Kner Imre

A *Mentség* újrakiadása idején Kner Imre itt járt Kolozsváron, találkoztam vele; Kelemen Lajos tanácsait is meghallgatta: „Misztótfalusi a nép széles rétegei számára akarta olcsóvá tenni a könyvet, de az uralkodó körök nemtörődömsége miatt évek alatt sem tudta annyira vinni, hogy egy papírmalomhoz szükséges fanyagot kiutaljanak számára. Színvonalas tudományos életet akart [...], de az ipari élet, a mesterember-erkölcs is alacsony színvonalú a feudális Erdélyben. Egy fél-arasz dróterít — írja Misztótfalusi — jobb Bécsbe járni, ott legalább megkapja az ember. Alig van a műveltebb rétegnek olyan tagja [...], aki a nyomdászt megbecsülné, magához hasonló embernek ismerné el. [...] Tragédiájává is lett a *Mentség*. [...] Iratának visszavonására, a »megsértettek« megkövetésére kényszerítették. A megalázott ember szélütést kapott, s hamarosan meg is halt (1702). Misztótfalusi Kis Miklós kora és talán minden idők legnagyobb magyar nyomdásza volt: a tudós és a művész egyesült benne a nagy iparossal [...]»

A Bartók- és Kodály-tanítvány Kulka Etel zongoraművész, Kner Imre ifjú feleségeként került Gyomára 1917-ben. Eszményképei őt is népdalgyűjtésre ösztönözték. Amikor Kodálynak beküldte az első 100 dallamot, a további munkára buzdító köszönő levél is megjött, aztán erről hosszú időn át, 16 évig nem esett több szó. Kodály „nagy órái” következtek. Megkezdte az elnémetesedett, elsőkélyesedett iskolai énekotatás átszervezését. Évekre lefoglalta a nagy művek írása is, a *Zsol-tár*, a *Háry János*, hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem. Londonban jelentek meg első gyermekkarra írt művei (1925), mert hazájában eleinte kevesen fogták fel a népzeneből, a zenei anyanyelvből fogant művek jelentőségét. Nemsokára Knerék nyomdájára követte Londont. Gyomán készült el az *Őt Tantum Ergo*, Kodály ajánló sorokkal küldte vissza emléklül kéziratát: „Kner Imrének »Szép címlapért csúnya írás.« Egy későbbi énekkari gyűjteménye is Gyomán készült. Kísérőlevelében megtervezte a címlapot a gyermekeknek: rózsát, gyöngyvirágot rajzolt, hogy jobban szeressék majd a dalokat, hiszen ő figyelmeztetett: „Ne adjunk a gyermekeknek silány művészetpótlékokat, mert nekik a legjobb is éppen csak jó.” S a következő levelét is ez a minden apróságra kiterjedő szeretet diktálta:

Kedves Kner Úr,

ha lehet válogatni, ezekhez jobban illene, ha a gyermeki és mezei jelleget valahogy ki lehetne fejezni a címlapon. A mintát ma elküldöm, ez a legvastagabb, azért kell ehhez mérni. Az előbb felsoroltakat mégsem adtam ki-adónak, hogy szabadon rendelkezem velük, azért a borítékot is énnekem kell csináltatni. Gondolkoztam egy ideig, litográfia legyen-e, de nehéz megfelelő rajzot kapni s egy neutrálisabb szedés inkább illik valamennyihez. Azt hiszem, keret nélküli, kissé szabadabb forma volna jó. Dehát ehhez Ön jobban ért.

Szíves üdvözléttel

Kodály Zoltán

A következőket Kner Zsuzsa jegyezte fel: „[...] 11—12 éves lehettem, öcsém, Mihály 2 évvel fiatalabb. Kodályéknál voltunk meghívottak szüleimmel uszonnára. Gyönyörűen terített asztallal vártak, amikor pár perccel utánunk váratlanul újabb 3 vendég jött! (Tekintélyes felnőttek.) Kodályné mint háziasszony nagy gondban volt, az asztalt nehéz lett volna megbontani, megnagyobbítani. Anyám azt ajánlotta, tegyenek nekünk, gyermekeknek egy kisasztalt oda, hogy egyszerűbb legyen a helyzet. Kodály egyetlen szó nélkül vette a terítékét és átpakolt hozzánk, a »macskaasztalhoz«, onnan beszélgetett át egész délután a felnőttekhez, ezzel minket, »taknyosokat« is belevonva a társalgásba.»

A Berzsenyi szövegére írt *Forr a világ* című kánonja, egy ünnepi alkalomra a színházban zendült fel: hatalmas orgonaként hatott. A nézőtérről, a színpadról, a karzatról egymásba fonódó szólamok léptek be. Kodály 50. születésnapjára ünnepelték ezt. S előtte, egy éven át, a környék minden iskolájában rajzokat készítettek a gyerekek. A szabványlapokra mindenki lekottázta a maga kedvenc népdalát, szabadon kialakított képpel kiegészítette, keretbe foglalta. A legszebbekből emlékalbum készült, elküldték Kodálynak, születésnapjára, december 16-ára.

Ott voltam ezen a napon. Láttam: ennél nagyobb örömet semmi sem okozott neki. Legfőbb értékei közé sorolta.

A következő év tavaszán szakított időt Kodály egy békéscsabai látogatásra. Látni akarta a tanítványai munkája nyomán felpezsdült zenei világot, mint aki friss vetése első aratására kíváncsi. Onnan átment Gyomára Knerékhez, s ott készültek a most előkerült fényképek is.

Kne-né pedig Kodály óhajára behívta a 16 évvel azelőtti gyűjtés énekeseinek egyikét. Kodály leült a gyermekszobában az öreggel az asztalhoz, a kis Zsuzsa a sarokban lapulva hallgatta, hogyan énekelte Kodály a bácsit: „Együtt iszogattak. Kodály töltögette a bort, beszélgettek, aztán az öreg belelendült és énekelte...”

Az 1939/1940-es tanévben alakult meg a népzene-tanszék a budapesti Zeneakadémián, Kodály tanította. A 18. számú teremben ült a hallgatóság, köztük Kner Zsuzsa, hallgatta Kodály kissé szigorú, száraz hangját:

„Mit gondolk, mért tanulunk népzene?” Sok csetlő-botló, tétovázó felelet után valaki, elég határozatlanul, kinyögte: „Mert magyarok vagyunk.” „Igen kérem, szólt most már kissé ingerülten Kodály — mért hát egyelőre az dönti el, hogy magyarok vagyunk-e, mennyire ismerjük a magyar nép szellemét, műveltségét, gondolkodását. Mindaddig, amíg ki nem találják azt a folyadékot, amibe, ha belejókadják az embert, kimutatja, hány százalékos.” — Nem volt nehéz a szóból érteni, 1939-ben mindenki iratokért loholt, hogy igazolja hány százalékos „árja”.

1942 decemberében töltötte be Kodály a 60. évét. Abban az évben itt, Kolozsváron is tartott népzenei előadásokat. Szép, meleg május volt. Énekkari művei egyik első fíradhatatlan tolmácsolójának, Nagy Istvánnak az én kertemből vitt egy hatalmas vörös galagonyacsokrot ifjú Nagy István keresztelőjére. De már előbb otthon, korábban nyíló gyomai virágessokkal őt köszöntötték a barátai. Kodályék köszönete itt következik:

Bpest, 42. máj. 17.

Kedves Kner család,

Jókora csomaggal lép be a lány. Papirosáról, mintaszerű kezeléséről ráismerlek: „Kner” (Címlapok? könyvek?) De mily könnyű a hatalmas láda! Kibontom... Hát a szépségnek ez a tündöklése, — a még friss, csudaszép orgonáknak pazar illatú sokasága, a gyomai légtér, mely mindezzel megcsap, annyira meglep, megkap, hogy azt: érezni lehet, de érezetni nem.

Urammal együtt meghatva köszönjük a rángondolásnak ezt az elbájoló formáját, csak azt sajnálva, hogy kertjüket miattunk legszebb díszétől fosztották meg...

Eléggé rosszul esett az is, hogy hiába kerestek. Mi akkortájt a Galyatetőn élveztünk jeget, szelet, — havat, sarat, — ködöt, ködöt, s még ködöt, — s ennek ellenére jóleső felszabadulást a mindennapi hajszától.

Most Húvösvölgybe készülünk. Reméljük, hogy legközelebb ott üdvözölhetjük mindkettőjüket, előbbi értesítésüket kérve, nehogy újra elkerüljük egymást.

Addig is szeretetteljes hálával köszöntik kedves családjuknak mindegyikét

régi híveik
Kodályék

Knerék a következő — immár negyedik háborús — évben sem feledkeztek meg Kodály születésnapjáról, 1943. december 16-ról; ez volt Kodály válasza:

Hálás köszönet az eljövendő, remélhetőleg boldogabb 1944-es év kedves Kner-emlékeztetőért. Mivel is viszonyozhatnám sose felejtő jóindulatukat? Megvan! Ez a forgalmon kívüli „nyomatvány” úgy fogja megörvendeztetni, mint fentiek régi híveiket

Kodályékat.

A német hadsereg letagadhatatlan kudarcai, a sztálingrádi vereség után jellemző lehetett a közhangulatra is ez a pillanatnyi reménykedés. De 1944 nem sok jót hozott. 1944. április 5-én külön túszként vitték Kner Imrét Németországba. Két hét múlva Mihály fia mondott búcsút az annyira féltett nyomdának: gyötrelmes

körülmények között munkaszolgálatos lett. Kner édesanyját, feleségét, leányát deportálták. Kodály kétségbeesetten próbálkozott érdekükben: külföldi követségek menleveleiért járt, hiába. Amikor Kodály még azt hitte, visszahozhatja barátját családostul a náci pokolból — a későbbi adatok szerint — Kner Imre már nem élt.

Kodálynak az ostromlott Budapesten meg kell mentenie a Bartókkal közösen egybegyűjtött legfőbb „vagyon”: tizezer dallamot. Bartók megkapta Amerikában Kodálytól a megnyugtató hírt, hogy minden megmaradt, noha Kodályék lakását is találat érte. Kodály pedig ezalatt is nyomozott Kner Imre fia után. Úgy hallotta, épségben Pestre került. Valóban, 1945 elején egy pincében várakozott a szabadulásra a 22 esztendő Kner Mihály. Vele Kner Erzsébet könyvkötőművész, akire Kodály sokszor rábízta régi könyveit, kéziratait. A szomszédos utcában még lövöldöztek, amikor egy napon megjelent a sötét csigalépcsőn lefelé botorkáló Kodály. Lelket öntött mindkettőjükbe a hosszú testi-lelki sínylődés után, Kner fiát visszasegítette az élethez, a munkához, míg hazaszállingóznak a megmaradtak. De a Kner családból egyedül Mihály nővére, Zsuzsa tért vissza; a huszonkét éves, érzékeny fiatalember, nem tudván beletörődni szülei rettenetes pusztulásába, öngyilkos lett. Kner Zsuzsának már családja, két pici gyermeke volt, amikor a Kner-örökség miatt a kitelepítés veszélye fenyegette. Kihez fordulhatott volna segítségért? Természetesen csak Kodályhoz. Így emlékezik a találkozásra: „Feketével vártak, vendégként fogadtak, ne érezzem, hogy kérsz jöttem. Mikor elmondtam jövőtelem célját, tovább beszélgettünk. Kodály közben csendben eltűnt. Azt hittem, vége a kihallgatásnak, és már el akartam jönni, hogy ne tartsam fel Emma nénit, amikor Kodály visszajött, elém tette ezt a tanúsítványt, és komoly tárgyilagos hangon ezt kérdezte: — Jó ez így, vagy írjak más? Zavartan hebegtem valami köszönőfélt, de ő nyugtatott, biztatott. — Olvassa csak figyelmesen, így gondolta-e, vagy írjak másikat? — Nem, Tanár Úr, így jó, nagyon köszönöm. — S most hova menjek? — kérdezte Kodály. — Sehova Tanár Úr, csak erre volt szükség. — Csak? Biztos? De ha még valami adódik, szüksége lenne rám, telefonálhat akár reggel 4 órakor is.“

A tanúsítvány szövege a következő (hasonló a 929. lapon):

Tanúsítom, hogy Auschwitzban kiszorított kiváló nyomdászunk, Kner Imre, nemcsak hazánkban addig ismeretlen fokra vitte a nyomdászat művészetét, hanem egyrészt külföldi megrendelői előtt becsületet szerzett a magyar névnek, munkáit külföldi szakkönyvek a legnagyobb dicsérrel emlegették, másrészt nagy áldozatkészséggel vetette latba tudását a magyar irodalom érdekében. Fiatal írók műveit kiadta — többek közt Balázs Béla műveit — azonkívül a régi magyar irodalom kincseit tette hozzáférhetővé, Monumenta Literarum c. nagy kiadványával pedig örökbecsű művek új művészi fordításait tette közérő, mindezt addig ismeretlen könyvművészeti külsőben. Kis vállalata nagyobb szolgálatot tett a magyar kultúrának, mint sok nagy cég. Halála pótolhatatlan veszteség volt.

Kodály Zoltán

Budapest, 1951. július 15.

Szabolcsi Bence *Úton Kodályhoz* című búcsúírásából idekivánczol az „ismeretlen Kodály” jellemzését kiegészítő néhány sor: „1919 őszén óta jártam fel hozzájuk, — attól kezdve, hogy Kodályt »fegyelmi úton« a Tanácsköztársaság alatt »viselt dolgaiért« száműzték a Zeneakadémiáról. Ott voltam növendéke, akkor már két éve. Nyugtalanul kergetett valami ködös sejtelem, valami olthatatlan kíváncsiság, hogy többet tudjunk róla, rejtelmes tanárunkról. [...] De Kodály nagyon keveset beszélt önmagáról. Az első kéziratát, a gondokára írt Szonátát pusztán véletlenül fedeztem fel egyszer a zongoráján, reá való várakozás közben. Általában kevés beszédű, szükségavú volt. [...] Hogy gondolkodása, egész élete középpontjában a nép, a népről való gondoskodás állott, ma már köztudomású.“

Kodály még egyetemi hallgató korában, 1905-ben írta e sorokat: „Szeretem az embert — ezt az emberszeretetet félttem az emberektől, ezért kerülöm őket, már amennyire kerülöm...“

Talán ez a belső kettősség tette sokak számára „ismeretlenné“.

Szegő Júlia